

De laatste oorlogsjaren

Paul Schulten. *Historicus*

Militair-historische beeldvorming in Duitsland

32 | “Soldaten! Mit dem heutigen Tag tretet Ihr zu einer Großen Angriffsschlacht an, deren Ausgang kriegsbedeutender Entscheidung haben kann”. Deze woorden liet Hitler begin juli 1943 voorlezen aan alle Duitse eenheden in Rusland: het sein voor het laatste offensief aan het oostfront. Op 5 juli begon ‘Operation Zitadelle’, de slag om de saillant van Kursk over een frontlijn van zo’n 250 kilometer lengte. Door het Duitse opperbevel werden 33 divisies, bijna een half miljoen mensen, beschikkend over ongeveer tweeduizend tanks, ingezet. In de gevechten die enkele weken geduurd hebben, zijn de verliezen aan beide zijden dramatisch hoog geweest. Na de omwenteling in Rusland zijn hierover in de afgelopen jaren de cijfers uit de militaire archieven boven tafel gekomen. Op grond van die gegevens kunnen de Russische verliezen op een kleine 900.000 man worden geschat en de Duitse op 200.000. We mogen aannemen dat het in ongeveer een kwart van de gevallen om gesneuvelden gaat. Daarnaast verloren de Russen 6064 tanks, 5244 stukken geschut en 1623 vliegtuigen. Toch hebben de Russen Kursk altijd beschouwd als hun belangrijkste overwinning en als keerpunt in de oorlog, meer nog dan de vernietiging van het zesde leger bij Stalingrad een half jaar daarvoor. Een punt hierbij is dat zij, méér dan de Duitsers, in staat waren hun verliezen snel aan te vullen. Al begin 1943 kan men in rapporten van de Duitse militaire inlichtingendienst lezen dat de Russen niet alleen een volledige vervanging konden regelen, maar ook nog eens honderd extra divisies in het veld konden brengen. Ook de produktie van wapens liep goed. Zo rolden per maand al 1500 nieuwe tanks uit de fabrieken.

De Wehrmacht is inderdaad de gevolgen van ‘Operation Zitadelle’ niet meer te boven gekomen. Na ruim één week waren de kansen op succes bij

Kursk verdwenen. Het offensief van de Duitsers was volledig vastgelopen en na de eerdere debâcles bij Moskou en Stalingrad restte hun alleen nog de lange weg terug naar Berlijn. Het was het begin van de laatste twee oorlogsjaren, waarin de destructie van Duitsland en veel Duitsers steeds monumentaler vormen aannam. Na Stalingrad was het duidelijk dat zij uit Rusland zouden worden gegooid, na Kursk stond vast dat zij vernietigd zouden worden.

De andere meest in het oog lopende momenten in deze neerwaartse doemspiraal zijn bekend. In het westen vonden gelijktijdig met de gebeurtenissen rond Kursk de geallieerde landingen op Sicilië plaats en een klein jaar later vullen zich de stranden van Normandië met militairen en materieel en wordt in de buurt van de Witruisische stad Minsk de Heeresgruppe Mitte doormidden gehakt. Zoals gezegd, belangrijke momenten in een ware litanie van nederlagen, slechts af en toe doorbroken door kleine, kortstondige militaire succesjes als Arnhem en het Ardennenoffensief.

PROPAGANDA

Een voor de hand liggende vraag voor een historicus is hoe de Duitsers deze gebeurtenissen hebben verwerkt tijdens de oorlog, en verder gaand, hoe zij dat op dit moment doen. Met de kanttekening dat het onmogelijk is hier al te driftig te generaliseren wil ik een poging in de richting van antwoorden wagen.

Het is aannemelijk dat in de oorlog de Duitsers hun inzichten behalve op hun eigen ervaringen vooral baseerden op wat er in de krant stond, wat zij op de radio hoorden en in de bioscoop zagen. De inhoud daarvan werd bepaald door het propagandaministerie onder leiding van Joseph Goebbels. Hoe de Duitse propaganda bijvoorbeeld de bericht-

Veldmaarschalk Erwin Rommel met admiraal Friedrich Ruge in Normandië

geving over de gebeurtenissen in juli 1943 strak in de hand hield, kunnen wij ook halen uit de door hen gecontroleerde Nederlandse dagbladen, die immers hetzelfde moesten schrijven. In de NRC van 5 juli wordt de toestand van dat moment vergeleken met de situatie in juli 1918, overigens een gelijkenis waar de illegale pers in die dagen ook gretig naar verwees. Maar de NRC legt de nadruk op de verschillen. 'In 1918 moest een militaire beslissing worden geforceerd wegens de binnenlandse onrust en het grondstoffengebrek. Nu in 1943 daarentegen konden de Duitsers het zich veroorloven rustig af te wachten en werd zo de tegenstander gedwongen het initiatief te nemen'. De volgende dag maakt het Oberkommando van de Wehrmacht in de pers bekend dat de Russen in reactie op een kleine Duitse actie een grote aanval hadden ingezet. De koppen in de kranten spreken van zware gevechten bij Bjelgorod en Kursk.

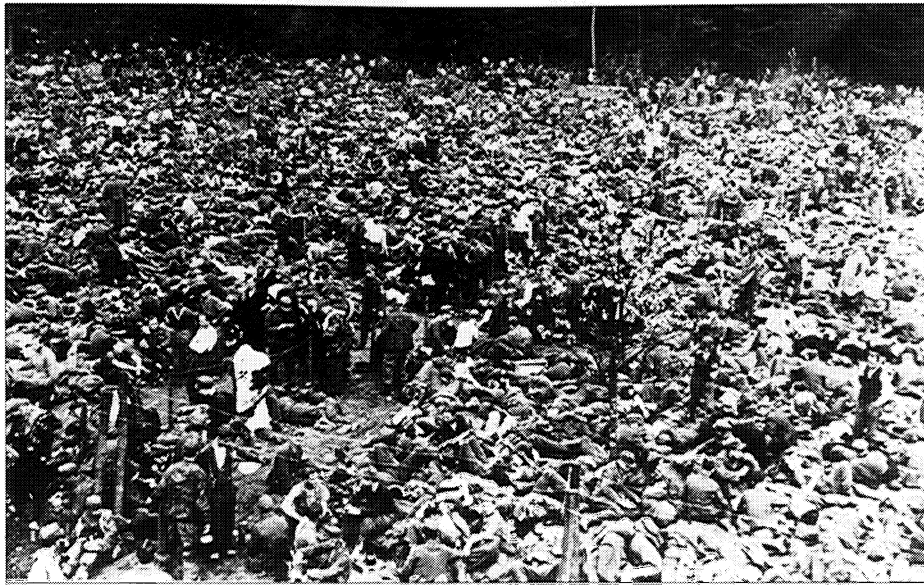
De clandestiene luisteraars naar radio Oranje uit Londen krijgen op dat moment ook uitvoerige berichten over de strijd. Zij horen naar waarheid dat de Duitsers een groot offensief zijn begonnen, maar slechts geringe terreinwinst boeken. Op 7 juli constateert radio Oranje dat het opvallend is dat de

Duitsers de schijn wekken dat het om een Russische aanval gaat. 'Ze doen alsof hun neus bloedt, omdat hun neus inderdaad bloedt'.

Het is inderdaad juist dat de Duitse propaganda de indruk wekt dat het in eerste instantie een groot-scheepse aanval van de vijand betreft. Dit is een gebruikelijke en niet onverstandige voorlichtingstactiek geweest. Als het eigen offensief immers geen succes heeft, dan kan het thuisfront worden meege-deeld dat de eigen troepen redelijk stand houden, waarbij uiteraard altijd grote verliezen aan de wanhopig aanvallende vijand worden toegebracht. Dat is ook exact wat we in de kranten vinden vanaf de 14e juli. Eerst wordt het beeld geschetst van een vernietigingsslag die geen territoriale winst beoogt. Het enige doel is het materieel van de Sovjets ernstig te verzwakken. Vervolgens leggen de kranten de nadruk op de succesvolle verdediging tegen een gigantisch Russisch offensief, dat natuurlijk gepland was samen met de landingen van de geallieerden op Sicilië van de 11e juli. Waar in de eerste week van de slag de eerste pagina van de krant nog geheel gevuld is met nieuws over de aanval, dringen in de verdere weken steeds meer spectaculaire berichten van andere oorlogstonelen Kursk tot een bescheiden positie terug. Aan het eind van de maand juli schrijven de kranten dan dat er in Rusland een 'succesvolle frontverkorting' tot stand is gebracht.

Ook als je naar de in de pers verschenen verliescijfers kijkt, valt weer het bekende feit op dat Goebbels en de zijnen geen aperte onwaarheden lieten publiceren, maar hun kracht zochten in een zorgvuldige, goed voorbereide manipulatie van de gegevens. Niet anders gaat het bij de gebeurtenissen in 1944 rond D-day.

Op 6 juni komen de kranten uit met koppen waarin gesproken wordt over het begin van de lang verwachte invasie. De hele eerste pagina wordt erdoor beheerst. Hitler maakt bekend dat hij blij is dat de geallieerden zich niet meer kunnen verschuilen en nu echt aangepakt kunnen worden. De volgende dag wordt Normandië al gebruikt om de feitelijk wanhopige oorlogssituatie aan het volk te verklaren. 'Er zijn in het oosten posities opgegeven om volgens de oude leerstellingen in de krijgsgeschiedenis van Napoleon en Moltke op de beslissende plaats sterk te zijn. Ook de offers van de luchtoorlog vinden hier hun verklaring en rechtvaardiging.' In de volgende dagen blijft uiteraard het invasienieuws de kranten volledig domineren, maar na ongeveer een week zien we hetzelfde verschijnsel als in de berichtgeving rond Kursk. Er worden telkens minder kolommen aan de strijd in Frankrijk gewijd. In de krant van de 14e is er ruimte gemaakt voor de

Het Herminvolk in krijgsgevangenschap

34 strijd in Italië en Karelië en de volgende dag is er zelfs veel aandacht voor de Japans-Amerikaanse worsteling met artikelen over de gevechten bij de Marianen en een verslag van een landingspoging bij Saipan. In de daarna verschijnende edities wordt de belangstelling verlegd naar een bombardement van Londen door een nieuw soort projectiel. Dat waren de V1's, de vliegende bommen, die door de Duitsers voor het eerst op 13 juni 1944 in de richting van Engeland zijn afgevuurd.

Alleen al op grond van de indeling van de eerste pagina's kan je de conclusie trekken dat de oorlog in Frankrijk rond de twaalfde juni definitief verkeerd begon te lopen voor de Duitsers en dat is ook ongeveer het moment geweest waarop de legerleiding zelf inzag dat er geen sprake meer van kon zijn dat zij de geallieerden nog de zee in konden jagen, als dit al ooit tot de mogelijkheden behoord had. Toch bleven ze doorvechten tot het bittere einde, een klein jaar later. Veel langer dan iemand aan geallieerde zijde, die begin september nog voor mogelijk had gehouden. In juni had radio Oranje nog gewaarschuwd, dat iedere gedachte aan de trompetten van Jericho moest worden losgelaten, maar eind augustus raasden de geallieerden al door Frankrijk en België. Dolle dinsdag was bepaald geen gekte die alleen in het hoofd van Nederlandse burgers zat, en bovendien helemaal zo gek nog niet. Echt waanzinnig was het hardnekkig volhouden van de Duitsers, daarbij geholpen door hun geloof in de ontwikkeling van Hitlers nieuwe 'Wunderwaffen', waar de propaganda zo graag mee schermde. Strategische antwoorden had Hitler sinds het begin van 1943 al niet meer.

MODERNE HISTORIOGRAFIE

Nu, 50 jaar later, lijkt het wat makkelijker de gebeurtenissen in de laatste twee oorlogsjaren in een helderder licht te zien. Het zicht kan in ieder geval niet meer door Goebbels worden vertroebeld. Toch blijft het voor veel Duitsers, zeker de ouderen onder hen, die de genade van de Spätgeburt niet hebben gekregen, moeilijk met de historische realiteit te leven zonder zekere aanpassingen. Ruim een jaar geleden werd er een militair-historisch congres gehouden in het Beierse Ingolstadt, geheel gewijd aan de slag bij Kursk. Een van de sprekers was de Duitse graaf Johann-Adolf Graf von Kielmansegg, voormalig commandant van de Navo-strijdkrachten. In 1943 was hij kolonel bij het Oberkommando des Heeres.

Hij las fragmenten voor uit zijn oorlogsdagboek. In mei '43 had hij genoteerd dat er nog geen beslissing over de aanvang van Zitadelle genomen was. 'Als we op deze manier doorgaan wordt de oorlog vanzelf wel beslist,' schreef hij toen bitter. Volgens Kielmansegg aarzelde Hitler veel te lang met de opdracht voor het offensief. Volstrekt ten onrechte wilde hij wachten op een mogelijke inzet van een nieuwe tank, de panter, hoewel die nog lang niet klaar was en luisterde hij niet naar de juiste adviezen van zijn generaals. Verrassing van de Russen was daardoor uitgesloten. Bovendien zou Hitler door onterechte verplaatsingen van pantserstroepen van het oosten naar het westen verhinderd hebben dat na Kursk belangrijke posities weer hersteld waren door de operatie Roland. Naast Kielmansegg waren ook anderen, vooral de geuniformeerde historici, met grote ijver bezig de schuld van de nederlaag

Drukte op de Normandische stranden

bijna exclusief in de laarzen van de Führer te schuiven. Deze zou op beslissende momenten tijdens en vlak na de slag dusdanige fouten hebben gemaakt, dat de commanderende veldmaarschalk Erich von Manstein en generaal Walter Model niet die successen konden boeken die anders mogelijk waren geweest. Laatstgenoemde kreeg op het congres postuum in ieder geval nog wel grote bijval, toen zijn met juwelen bezette ceremoniële maarschalksstaf langs de aanwezigen werd gedragen door een museumdirecteur in traditioneel Beiers kostuum met eerbiedig witte handschoenen aan. Een dergelijke staf bracht onlangs op een veiling in de Verenigde Staten honderdduizend dollar op, maar dat is niets vergeleken met de extatische rilling van historisch genoeg, die door veel congresgangers leek te gaan.

Op recente historische congressen over D-Day vertoonden de Duitse bijdragen vaak een zelfde tendens. Het slagen van de landingen werd op zijn minst mede in verband gebracht met de aarzelingen van Hitler zijn pantserdivisies vrij te geven om naar Normandië op te rukken. Op het populair-historische vlak vinden we deze opvatting ook terug in een film als *De Langste Dag*, waarin zelfs gesuggereerd wordt dat men op de ochtend van de zesde juni de langslaper Hitler niet durfde te wekken en dat dat de reden was waarom de generaals in Frankrijk niet over voldoende middelen beschikten. De werkelijkheid is anders geweest. De bevelhebber van de Duitse troepen in het westen, veldmaarschalk Gerd von Rundstedt, was van mening dat hij zijn pantserreserves niet te snel aan de kust moest inzetten. Hij was ervan overtuigd dat de beslissende

slagen pas een paar dagen na de invasie meer in het binnenland geleverd moesten worden. Zijn concurrent in de bevelvoering, veldmaarschalk Erwin Rommel, verschilde daarover met hem van mening. In de literatuur wordt dit de Panzerkontroverse genoemd. Rommel wilde zo snel en zo krachtig mogelijk de vijand op het strand aanvallen, maar feit is dat de enige Duitse pantserdivisie, die op de 6e juni de Normandische kust bij Luc sur Mer bereikte, daar weer snel benen moest maken. Het geallieerde scheepsgeschut en luchtoverwicht stonden een langer verblijf niet toe, zoals von Rundstedt had voorzien.

Binnen het kader van dit stuk is het niet nodig op de specifieke militaire problematiek rond de invasie in te gaan. Hier gaat het immers voornamelijk om de vaststelling dat in de huidige beeldvorming weer de bekende dichotomie terug lijkt te komen. De dichotomie van een falende Hitler met zijn trawanten van het Oberkommando van de Wehrmacht aan de ene kant en de capabele generaals aan de andere, wier goede plannen door hem steeds gedwarsboemd worden. Het is een beeld, dat we heel goed kennen uit de memoires van verschillende Wehrmachtgeneraals uit de vijftiger en zestiger jaren, maar dat in de periode daarna aardig bijgesteld is door overigens vooral Duitse historici. Het lijkt erop alsof er nu toch weer een voorzichtige terugkeer naar de oude mythevorming optreedt.

Datzelfde zien we gebeuren ten aanzien van de lotgevallen van de Heeresgruppe Mitte bij Minsk in de zomer van 1944. Recente voordrachten daarover en ook weerslagen daarvan in bijvoorbeeld Engelse documentaires, wekken de indruk alsof het leger in

staat was geweest onvernietigd uit het Russisch offensief te komen. Zij hadden dan de Russen veel langer op afstand van Duits grondgebied kunnen houden. Stupidie bevelen van Hitler om in bepaalde plaatsen stand te houden, hadden dat onmogelijk gemaakt. Om de dichotomie tussen Hitler en Wehrmacht nog verder te benadrukken speculeren sommige historici, maar vooral oud-militairen nu over de mogelijkheid van verdragen met de geallieerden, wanneer het rode leger op afstand was gehouden. Voor het gemak worden daarbij aan de beslissingen van de conferentie in Casablanca in begin 1943 maar voorbijgezien. Op deze conferentie was op instigatie van vooral Roosevelt immers tot de doctrine van onvoorwaardelijke overgave van Duitsland besloten. Toch al onhistorische speculaties over de mogelijkheid van afspraken met de geallieerden zijn wel erg vergezocht. Zeker als we daarbij nog bedenken dat de bondgenoot van Duitsland, Japan, Hitler alleen maar aanspoorde tot een overeenkomst met Rusland.

CONCLUSIE

Vervalste of, meer bij de tactiek van Goebbels horende, aangepaste versies van de werkelijkheid hebben het Duitse handelen in de laatste jaren van de Tweede Wereldoorlog ingrijpend beïnvloed. De verliezen aan mensen en materieel aan het oostfront zijn geestelijk bijna niet te omvatten. Op andere fronten was het soms even erg. Tot de uitbraak uit Normandië van de geallieerden omstreeks half augustus hadden de Duitsers daar sinds de 6e juni 250000 man verloren. Het thuisfront werd gedeceimeerd door de bombardementen. Maar Nazi-Duitsland vocht door.

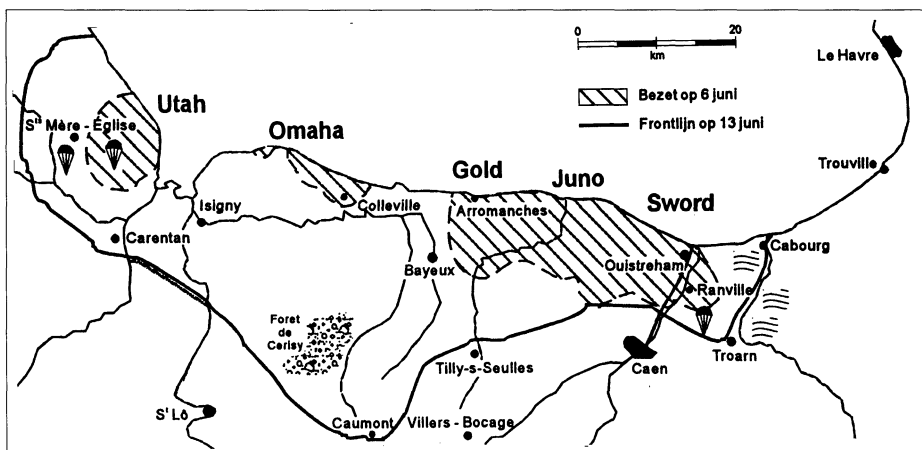
Meerdere factoren zijn daar ongetwijfeld van invloed bij geweest. Op 12 juni 1944 reed de befaamde generaal Erich Marcks in een open auto naar het front bij Carentan. Of liever, hij liet zich rijden, want hij was aan het oostfront al eens een been kwijt geraakt. Tegen zijn officieren die hem van de rit probeerden af te houden, zei hij: 'Ach jullie, met jullie gezeur over levensgevaar. Het gaat er toch niet om dat men leeft, maar dat men zijn plicht doet.' Zijn wagen werd door twee vliegtuigen aangevallen en de koppige sterrendrager sneuvelde onder andere door kogels in zijn resterende been.

Als andere factor noemen de Duitsers zelf graag de instelling in 1943 van de politiestaat onder leiding van Himmler, maar algeheel werkelijkheidsverlies, mede in de Wehrmacht, moet ook een grote rol worden toegekend.

Nu is het in een tijd waarin propaganda en censuur nieuwe hoogtepunten bereiken, moeilijk de werkelijkheid in te schatten. Nog lastiger wordt dat wanneer de propaganda handig inspeelt op die zaken, die mensen toch al graag geloven. En die handigheid kun je Goebbels en de zijnen beslist niet ontzeggen. De Duitse houding blijft verbazingwekkend, maar het is mogelijk daar een verbaasd begrip voor te hebben.

Moeilijker wordt het te verklaren waarom de 'Bewältigung' van het oorlogsverleden nog steeds gepaard gaat met verdraaiingen en aanpassingen van de historische realiteit of, wanneer dat te sterk uitgedrukt is, met een ten minste zeer selectieve manier van zich rekenschap geven van dat verleden. Wanneer op het congres in Ingolstadt de 87-jarige Kielmansegg zijn gehoor op zijn woord van eer als officier verzekert, dat hij niets wist van de nazi-

moorden achter de frontlijn, is dat moeilijk te geloven, maar wel te begrijpen. Als hij het werkelijk niet wist, moet hij erin geslaagd zijn tijdens de oorlog al zijn zintuigen uit te schakelen. Waarschijnlijk is dat hij wel wat gehoord heeft, maar dat niet wilde geloven en misschien dus werkelijk ook niet heeft geloofd. Zijn geliefde Oberkommando des Heeres, ver achter de frontlijn gelegen trouwens, kon daar toch niets mee van doen hebben gehad. Vrijwel alle blaam lag bij Hitler en zijn partijgenoten: maar een zeer klein percentage van het Duitse volk.

Deze voorstelling van zaken vinden we al in de Duitse oorlogsfilms uit de jaren vijftig, waarin de hoofdpersoon meestal een goede Duitse soldaat is die slachtoffer wordt van een paar fanatieke gewetenlozen. Die gewetenloze moordenaars, die in hun militaire en politieke stupiditeit ook nog eens verantwoordelijk waren voor de nederlagen en rampen die het hele volk troffen. De geschiedschrijving moest deze visie liefst bevestigen.

Zoals gezegd is dat beeld, met name ook door Duitse historici, in de zeventiger en tachtiger jaren grondig bijgesteld. Zo is onder andere aangetoond dat in veel schurkachtigheden de Wehrmacht en zijn generaals een flink aandeel hebben gehad. Er lijken zich nu veranderingen voor te doen. Wanneer je een willekeurige boekhandel in Duitsland bezoekt en naar de plank Tweede Wereldoorlog kijkt, staat deze vol met boeken over de Widerstandsbewegung, het verzet onder het nationaal-socialisme. De goede officieren treden weer op de voorgrond in het werk van veel militair-historici en vooral in dat van het geüniformeerde gedeelte onder hen.

Het lijkt erop alsof met de eenwording van Duitsland een nieuwe nuanciering van het geschiedbeeld optreedt. Duitsland is er steeds meer openlijk klaar voor zijn rol als grote en machtige natie in

Europa te vervullen. Misschien is daardoor de behoefte weer gegroeid aan een verleden, dat daarvoor dan wel niet helemaal geschikt, maar in ieder geval hanteerbaar is. Dat zou een verklaring kunnen zijn voor ontwikkelingen in de Duitse historiografie, niet alleen in de militaire, maar ook bijvoorbeeld in het debat, dat zich nu afspeelt rond de uitspraken van de historicus Nolte. Ik wil eindigen met twee opmerkingen om mijn waarschuwing tegen die mogelijke nieuwe ontwikkelingen in juiste proporties te brengen. In Duitsland zijn nog steeds veel uitstekende en consciëntieuze historici bezig de Tweede Wereldoorlog te bestuderen en te beschrijven en ook andere Europese landen hebben nog steeds grote moeite met de verwerking van die periode en dus met een juist historisch besef daarvan. We hoeven alleen maar te denken aan Frankrijk en zijn problemen in de geschiedschrijving van Vichy en het Franse verzet.

